

ROBERT
MACFARLANE

ΥΠΟ
ΓΑΙΑ

ΕΝΑ ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΑ ΒΑΘΗ ΤΗΣ ΓΗΣ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΜΙΧΑΛΗΣ ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΘ

Όλες οι υποσέλιδες σημειώσεις ανήκουν στον μεταφραστή του βιβλίου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΩΤΟΣ ΘΑΛΑΜΟΣ	9
1 Κατεβαίνοντας	17
 ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ Όραση (Βρετανία)	
2 Ταφή (Λόφοι Μέντιπ, Σόμερσετ)	31
3 Σκοτεινή ύλη (Μπόλμπι, Γιόρκσαϊρ)	61
4 Ο υποόροφος (Δάσος Έπινγκ, Λονδίνο)	91
 ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΘΑΛΑΜΟΣ	123
ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ Κρύψιμο (Ευρώπη)	
5 Αόρατες πόλεις (Παρίσι)	133
6 Άναστροι ποταμοί (Κάρσο, Ιταλία)	179
7 Κούφια γη (Σλοβενικά ορεινά)	215
 ΤΡΙΤΟΣ ΘΑΛΑΜΟΣ	247
ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ Στοίχειωμα (Ο βορράς)	
8 Κόκκινοι χορευτές (Λοφότεν, Νορβηγία)	255
9 Το χείλος (Άντεγια, Νορβηγία)	291
10 Το μπλε του χρόνου (Κουλουσσούκ, Γροιλανδία)	329
11 Νερό τήξης (Παγετώνας Κνουτ Ράσμουσεν, Γροιλανδία)	373
12 Η κρυψώνα (Ολκιλουότο, Φινλανδία)	401
13 Ανάδυση	427
 ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	432
ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	451
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	467

ΠΡΩΤΟΣ ΘΑΛΑΜΟΣ

Ο δρόμος για την υπογαία περνάει μέσ' από τον σχισμένο κορμό ενός γέρικου φράξου.

Καύσωνας στα τέλη του καλοκαιριού, ο αέρας βαρύς. Το νυσταλέο βούισμα των μελισσών πάνω από το γρασίδι στα λιβάδια. Κάπου χαμηλότερα, μια φωτιά καίει αθέατη, με τον καπνό της μια στήλη. Ένα παιδί ρίχνει πέτρες, μία μία, σ' έναν μεταλλικό κουβά, ντιν, ντιν, ντιν.

Παίρνεις ένα μονοπάτι μέσ' από αγρούς, περνάς έναν λόφο στα ανατολικά, σηματοδεδειγμένο από μια σειρά από εννέα τύμβους, όμοιους με κόμπους ραχοκοκαλιάς στη γη. Τρία άλογα μέσα σ' ένα λαμπερό σύννεφο από μύγες, ασάλευτα αν εξαιρέσεις ένα ανάδεμα της ουράς, ένα τίναγμα του κεφαλιού.

Πάνω από μια σκάλα που δρασκελίζει έναν τοίχο από ασβεστόλιθο και πλάι σ' ένα ρυάκι ως μια δασωμένη λακκιά, όπου φυτρώνει ο αρχαίος φράξος. Η κορυφή του θάλλει προς τον ουρανό ψηφώντας τον καιρό. Οι μακριοί του κλώνοι γέρνουν χαμηλοί τριγύρω. Οι ρίζες του φτάνουν βαθιά κάτω από τη γη.

Χελιδόνια διαγράφουν καμπύλες και βουτούν, με το φτέρωμά τους να αναλάμπει. Μαρτινάκια διασταυρώνονται καταμεσής του αέρα. Ένας κύκνος πετά ψηλά με τα τριζάτα του φτερά. Αυτός ο πάνω κόσμος είναι πανέμορφος.

Κοντά στη βάση του φράξου, ο κορμός χωρίζεται με μια ακανόνιστη ρωγμή, τόσο φαρδιά, ώστε ίσα που χωράει κάποιος για να κωθεί στην κούφια καρδιά του δέντρου – κι αποκεί να πέσει στον σκοτεινό χώρο που ανοίγει από κάτω. Τα χείλη της ρωγμής είναι λειασμένα τόσο που λάμπουν, απ' όσους έχουν ήδη πάρει τούτον τον δρόμο, περνώντας μέσ' από τον γέρικο φράξο στην υπογαία.

Κάτω από τον φράξο, ένας λαβύρινθος ξετυλίγεται.

Χαμηλά ανάμεσα στις ρίζες ως ένα πέτρινο πέρασμα που βαθαίνει απότομα μες στη γη. Το χρώμα σβήνει σε τόνους του γκρι, του καφέ,

του μαύρου. Ο αέρας είναι κρύος. Από πάνω είναι συμπαγής πέτρα, απόλυτη στερεή ύλη. Η επιφάνεια είναι κάτι σχεδόν αδιανόητο.

Ακολουθείς το πέρασμα· ο λαβύρινθος ξεδιπλώνεται. Πλαϊνά ανοίγματα διακλαδίζονται. Ο προσανατολισμός είναι δύσκολος. Ο χώρος έχει παράξενη συμπεριφορά – ο χρόνος επίσης. Κυλά διαφορετικά εδώ, στην υπογαία. Πυκνώνει, λιμνάζει, ρέει, ορμά, βραδύνει.

Το πέρασμα στρίβει, πάλι στρίβει, στενεύει – και φαρδαίνει αναπάντεχα. Μπαίνεις σ' έναν θάλαμο. Ο ήχος τώρα αντηχεί υπόκωφος. Οι τοίχοι του θαλάμου δείχνουν γυμνοί στην αρχή, μα ύστερα κάτι εκπληκτικό συμβαίνει. Σκηνές της υπογαίας αρχίζουν να εμφανίζονται πάνω στην πέτρα, μακρινές η μια από την άλλη στην Ιστορία, αλλά ενωμένες μ' αντίλαλους.

Σε μια σπηλιά σε μια καρστική απόκρημνη πλαγιά, μια φιγούρα εισπνέει κόκκινη όχρα, βάζει το αριστερό της χέρι πάνω στο τοίχωμα της σπηλιάς –με τα δάχτυλα ανοιγμένα διάπλατα, τον αντίχειρα προς τα έξω, τη χούφτα κρύα πάνω στην πέτρα– κι έπειτα ξεφυσά με δύναμη την όχρα πάνω στη ράχη του χεριού. Ένα ορμητικό σύννεφο σκόνης– κι όταν το χέρι σηκώνεται, το φασματικό του αποτύπωμα παραμένει, με την πέτρα γύρω να έχει πάρει το κόκκινο χρώμα της όχρας. Το χέρι μετακινείται, μ' ένα ξεφύσημα ρίχνεται κι άλλη σκόνη και φτιάχνεται ακόμα ένα ωχρο περίγραμμα. Ασβεστίτης θα κυλήσει πάνω από τούτα τα αποτυπώματα, σφραγίζοντάς τα. Θα επιβιώσουν για πάνω από 35.000 χρόνια. Σημάδια τίνος πράγματος; Χαράς; Προειδοποίησης; Τέχνης; Ζωής μες στο σκοτάδι;

Στο ρηχό αμμώδες έδαφος της βόρειας Ευρώπης, πριν από περίπου 6.000 χρόνια, το σώμα μιας νεαρής γυναίκας, που πέθανε στη γέννα μαζί με τον γιο της, αποτίθεται απαλά μέσα σ' έναν τάφο. Δίπλα της απιθώνεται η λευκή φτερούγα ενός κύκνου. Έπειτα, πάνω στη φτερούγα, αφήνεται ο νεκρός γιος της, ώστε το μωρό να είναι διπλά αγκαλιασμένο στον θάνατο – από το φτέρωμα του κύκνου και τα μπράτσα της μητέρας του. Ένας τύμβος υψώνεται, δείχνοντας το μέρος της ταφής τους: της μητέρας, του παιδιού, της φτερούγας του κύκνου.

Σε ένα νησί στη Μεσόγειο, 300 χρόνια πριν από την ίδρυση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ένας μεταλλουργός ολοκληρώνει το σχέδιο

ενός ασημένιου νομίσματος. Στο νόμισμα εικονίζεται ένας τετράγωνος λαβύρινθος με μια και μόνη είσοδο στο πάνω μέρος και μια περίπλοκη οδό ως το κέντρο του. Οι τοίχοι του λαβύρινθου –όπως το χείλος του νομίσματος– είναι ελαφρά ανάγλυφοι και λαμπεροί από το πολύ γυάλισμα. Στο κέντρο του λαβύρινθου βρίσκεται η φιγούρα ενός πλάσματος με κεφάλι ταύρου και πόδια ανθρώπου: ο Μινώταυρος, που περιμένει στο σκοτάδι για ό,τι θα να 'ρθει.

Εξακόσια χρόνια αργότερα, μια νεαρή γυναίκα ποζάρει για έναν προσωπογράφο στην Αίγυπτο. Είναι ντυμένη με τα ωραιότερα ρούχα της. Έχει ρωμαλέα σκούρα φρύδια και φαρδιά σκούρα μάτια, μαύρα σχεδόν. Τα μαλλιά της είναι τραβηγμένα πίσω κι αφήνουν ελεύθερο το μέτωπο, στερεωμένα με μια μεταλλική ταινία με χρυσή χάντρα στην κορυφή, και φοράει χρυσό μαντίλι και πόρπη. Ο ζωγράφος δουλεύει πάνω σε ξύλο με ζεστό μελισσοκέρι, φύλλο χρυσού και χρωματιστές βαφές. Πλάθει τη νεκρική εικόνα της νεαρής γυναίκας. Όταν πεθάνει, η εικόνα θα τυλιχτεί μες στα σάβανα που θα χρησιμοποιηθούν για να μумιοποιηθεί το πτώμα της γυναίκας, αντικαθιστώντας έτσι το αληθινό της πρόσωπο. Καθώς το κορμί της θα αποσυντίθεται κάτω από τα σάβανα, το πορτρέτο θα παραμένει αγέραστο. Είναι καλό να κάνεις νωρίς τούτα τα πράγματα, όταν η όψη σου ακόμη λάμπει. Το πτώμα της θα τοποθετηθεί σε μια νεκρόπολη – μια πόλη των νεκρών, χτισμένη στο έμπα ενός κοιλώματος στην έρημο, σε έναν υπόγειο θάλαμο επενδυμένο με ασβεστόλιθο και σκεπασμένο με πλάκες χαλαζίτη που θα αποθαρρύνουν τους τυμβωρύχους, κοντά σε κρύπτες όπου υπάρχουν μумιοποιημένες πάνω από ένα εκατομμύριο ίβιδες.

Κάτω από ένα οροπέδιο στη νότια Αφρική, στα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα, μεταλλωρύχοι σέρνονται για μίλια ολόκληρα μέσ' από στενές στοές, σκαμμένες πιο βαθιά εδώ απ' οπουδήποτε αλλού στη Γη εκείνη την εποχή, κουβαλώντας μετάλλευμα από μια βυθισμένη φλέβα χρυσού. Κάποιοι απ' αυτούς τους ανθρώπους, που έχουν μεταναστεύσει κατά χιλιάδες στην περιοχή για να δουλέψουν, σύντομα θα πεθάνουν σε κατακρημνίσεις κι ατυχήματα. Περισσότεροι θα πεθάνουν αργά από πυριτιάση, καθώς ανασαίνουν χρόνο με τον χρόνο τη σκόνη απ' τα πετρώματα εδώ κάτω, στο φονικό σκοτάδι. Εδώ, το ανθρώπινο σώμα

είναι σε μεγάλο βαθμό αναλώσιμο στα μάτια των εταιρειών που έχουν το ορυχείο και των αγορών που το στηρίζουν: δεν είναι παρά ένα μικρό, ανειδίκευτο εργαλείο εξαγωγής, αντικαταστάσιμο όταν αποτυγχάνει ή φθείρεται. Το μέταλλευμα που ανεβάζουν οι άνθρωποι συνθλίβεται και τήκεται, κι ο πλούτος που δίνει γεμίζει τις τσέπες μετόχων σε μακρινές χώρες.

Σε μια σπηλιά στα ριζά των ινδικών Ιμαλαΐων, όχι πολύ καιρό μετά τον Διαχωρισμό Πακιστάν-Ινδίας, μια νεαρή γυναίκα διαλογίζεται δεκάξι ώρες τη μέρα, για εβδομήντα πέντε ημέρες. Κάθεται ολότελα ασάλευτη καθώς διαλογίζεται, με εξαίρεση το στόμα της, που κινείται καθώς μурμουράει μάντρα. Πιο συχνά βγαίνει τη νύχτα· όταν έχει αιθρία φαίνεται ο Γαλαξίας, να χύνεται στον ουρανό πάνω από τις βουνοκορφές. Ζει με νερό που πίνει με τις χούφτες από έναν ιερό ποταμό, και μ' άγρια μούρα και φρούτα. Τα μάντρα, η μοναξιά και το σκοτάδι γεννούν τρόπους αντίληψης που της είναι νέοι, και βιώνει μια βαθιά αλλαγή στην οπτική της. Όταν τελικά ολοκληρώνει την «αναχώρησή» της, νιώθει απέραντη σαν τους ουρανούς, παλιά όσο τα βουνά, άμορφη σαν το φως των αστεριών.

Πριν από τριάντα χρόνια ένα αγόρι κι ο πατέρας του, χρησιμοποιώντας τη διχάλα ενός σφυριού, ξήλωσαν ένα σανίδι στο πάτωμα του σπιτιού απ' όπου έμελλε σύντομα να φύγουν. Είχαν φτιάξει, σ' ένα βάζο μαρμελάδας, μια χρονοκάψουλα. Το αγόρι είχε βάλει μες στο βάζο πράγματα και μηνύματα. Το μεταλλικό μοντέλο ενός βομβαρδιστικού. Το περίγραμμα του αριστερού του χεριού με κόκκινο μελάνι πάνω σε λευκό χαρτί. Μια περιγραφή του εαυτού του για όποιον έβρισκε το βάζο *–Αρκετά ψηλός για την ηλικία μου, κατάξανθα μαλλιά, σχεδόν άσπρα. Μεγαλύτερος φόβος μου ο πυρηνικός πόλεμος–*, γραμμένη με μολύβι σε μια σελίδα σημειωματάριου. Ένα σταματημένο ρολόι με φωτεινούς δείκτες και καντράν, γύρω από το οποίο του άρεσε να κλείνει τα χέρια του, για να βλέπει τους αριθμούς να λάμπουν. Ρίχνει μια χούφτα ρύζι στο βάζο για ν' απορροφά την υγρασία, βιδώνει ερμητικά το μεταλλικό καπάκι, το βάζει στην κρυψώνα του και καρφώνει ξανά το σανίδι.

Βαθιά σ' ένα ανενεργό ηφαίστειο ένα δίκτυο από σήραγγες έχει

ανοιχτεί πάνω από ένα ρήγμα στον φλοιό, γνωστό ως Χορός Φαντασμάτων. Οι δίοδοι πρόσβασης ακολουθούν την κλίση των γεωλογικών στρωμάτων και γίνονται οριζόντιες σε μια ζώνη αποθήκευσης οργανωμένων σε διαδρόμους απόθεσης. Ο στόχος είναι ο ενταφιασμός πυρηνικών αποβλήτων υψηλής ραδιενέργειας σ' αυτούς τους διαδρόμους: ραδιενεργοί μικροί κύλινδροι ουρανίου κλεισμένοι σε σίδηρο, κατόπιν κλεισμένοι σε χαλκό κι ύστερα θαμμένοι πάνω από το ρήγμα του Χορού Φαντασμάτων, όπου θα εκπέμπουν ενέργεια για εκατομμύρια χρόνια στο μέλλον, κατά τον χρόνο ημιζωής τους. Η χρονική κλίμακα του κινδύνου είναι τέτοια, που οι υπεύθυνοι για τον ενταφιασμό των αποβλήτων είναι τώρα αντιμέτωποι με το ζήτημα του πώς θα το κάνουν αυτό αντιληπτό στο μακρινό μέλλον. Είναι ένας κίνδυνος που θα εξακολουθήσει να υπάρχει όχι μόνο μετά το τέλος των δημιουργών του, αλλά ίσως και μετά το τέλος του είδους στο οποίο ανήκουν οι δημιουργοί του. Πώς να σημαδέψουν την τοποθεσία; Πώς να πουν σ' ό,τι όντα θα έρθουν σε τούτο το έρημο μέρος πως ό,τι είναι φυλαγμένο μέσα σ' αυτήν την πέτρινη σαρκοφάγο είναι τρομερά επιβλαβές, δεν έχει αξία και δεν πρέπει ποτέ να πειραχτεί;

Και σε μια λασπερή προεσοχή, σε βάθος δυόμισι μιλίων στο σύστημα σπηλαίων ενός βουνού, όπου έχουν παγιδευτεί απ' τις πλημμύρες, δώδεκα αγόρια κι ο προπονητής τους στο ποδόσφαιρο κάθονται στο απόλυτο σκοτάδι, εξοικονομώντας την μπαταρία στα κινητά τους και περιμένοντας από μέρα σε μέρα για να δουν αν τα νερά θα ανέβουν ή θα χαμπλώσουν – ή αν, ως εκ θαύματος, θα έρθει κάποιος να τους σώσει. Με κάθε ώρα που περνά, το οξυγόνο στην αίθουσά τους μειώνεται εξαιτίας της αναπνοής τους, και τα επίπεδα του διοξειδίου του άνθρακα αυξάνονται. Πάνω από το βουνό, σύννεφα των μουσώνων μαζεύονται, απειλώντας να φέρουν κι άλλη βροχή. Έξω από το βουνό χιλιάδες διασώστες από έξι χώρες συγκεντρώνονται. Στην αρχή δεν ξέρουν αν τ' αγόρια είναι ακόμη ζωντανά. Κατόπιν βρίσκουν αποτυπώματα χεριών στη λάσπη, στα τοιχώματα μιας αίθουσας σε βάθος δύο μιλίων μέσα στο σύστημα. Υπάρχει ελπίδα. Δύτες προχωρούν όλο και πιο μέσα στα πλημμυρισμένα περάσματα. Εννέα μέρες αφού μπήκαν στο βουνό, τα αγόρια ακούν ήχους να έρχονται απ' τον ποταμό που

περνά μπροστά απ' την προεξοχή τους. Ύστερα βλέπουν φώτα να λάμπουν μες στο νερό. Φυσαλίδες βγαίνουν κοχλάζοντας. Τα φώτα ανεβαίνουν. Ένας άνθρωπος αναδύεται στην επιφάνεια. Τα αγόρια κι ο προπονητής τους ανοιγοκλείνουν τυφλωμένοι τα μάτια στην ακτίνα του φακού που φορά στο κεφάλι. Ένα αγόρι σπκώνει το χέρι σε χαιρετισμό κι ο δύτης σπκώνει το δικό του σ' απάντηση. «Πόσοι είστε;» ρωτά. «Δεκατρείς» απαντά ένας. «Έρχονται πολλοί» λέει ο δύτης.

Έτσι, τούτες οι σκηνές από την υπογαία ξεδιπλώνονται στους τοίχους αυτού του φανταστικού θαλάμου, μες στον λαβύρινθο κάτω από τον σχισμένο φράξο. Ξαναβρίσκουμε τα τρία καθήκοντα που είναι ίδια σε κάθε πολιτισμό κι εποχή: προστασία του πολύτιμου, απόκτηση αυτού που έχει αξία, απαλλαγή από το βλαβερό.

Προστασία (μνήμες, πολύτιμη ύλη, μηνύματα, εύθραυστες ζωές).

Απόκτηση (πληροφορίες, πλούτος, μεταφορές, ορυκτά, οράματα).

Απαλλαγή (απόβλητα κι απορρίμματα, τραύματα, δηλητήριο, μυστικά).

Στην υπογαία βάζουμε επί μακρόν ό,τι φοβόμαστε και θέλουμε να απαλλαγούμε απ' αυτό, κι ό,τι αγαπούμε και θέλουμε να το φυλάξουμε.

1

Κατεβαίνοντας

Γνωρίζουμε τόσο λίγα για τους κόσμους κάτω από τα πόδια μας. Κοιτάξτε ψηλά μια ανέφελη νύχτα και μπορεί να δείτε το φως από ένα αστέρι χιλιάδες τρισεκατομμύρια μίλια μακριά, ή να διακρίνετε τους κρατήρες που άφησαν αστεροειδείς πέφτοντας στην επιφάνεια της σελήνης. Κοιτάξτε χαμηλά και η ματιά σας σταματά στο χώμα, την ασφάλτο, τα δάχτυλα των ποδιών σας. Σπάνια έχω αισθανθεί τόσο μακριά από τον κόσμο των ανθρώπων, όσο όταν βρέθηκα μόλις δέκα μέτρα από κάτω του, πιασμένος στα αστραφτερά σαρόνια μιας ασβεστολιθικής στρώσης που πρωτοφτιάχτηκε στον πυθμένα μιας αρχαίας θάλασσας.

Η υπογαία φυλά καλά τα μυστικά της. Μόλις τα τελευταία είκοσι χρόνια κατάφεραν οι οικολόγοι να εντοπίσουν τα δίκτυα μυκήτων που απλώνονται στο έδαφος ενός δασωμένου τόπου, ενώνοντας τα χωριστά δέντρα σε δάση με εσωτερική επικοινωνία – κάτι που οι μύκητες κάνουν εδώ κι εκατοντάδες εκατομμύρια χρόνια. Στην επαρχία Τσονγκίνγκ στην Κίνα, ένα δίκτυο σπηλαίων που εξερευνήθηκε το 2013 βρέθηκε ότι είχε τον δικό του καιρό: στρώματα ομίχλης στοιβαγμένα σε μια πελώρια κεντρική αίθουσα, ένα κρύο πούσι που πλανιέται σε γιγάντιους θαλάμους νέφωσης μακριά από τ' άγγιγμα του ήλιου. Τριακόσια μέτρα κάτω από τη γη στη βόρεια Ιταλία, κατέβηκα με σχοινί σε μια τεράστια ροτόντα από πέτρα, σκαμμένη από έναν υπόγειο ποταμό και γεμάτη μαύρους αμμόλοφους. Διασχίζοντας με τα πόδια αυτούς τους αμμόλοφους, ήταν σαν να βάδιζα με κόπο σε μια ανάρρη έρημο σ' έναν άφωτο πλανήτη.

Γιατί να κατέβεις χαμηλά; Είναι μια αντι-ενστικτώδης ενέργεια, ενάντια στη φορά της λογικής και τη φυσική κλίση του μυαλού μας. Το να βάλεις νηλεημένα κάτι στην υπογαία είναι σχεδόν πάντα μια στρατηγική για να το προφυλάξεις σε ένα μέρος όπου δεν θα είναι εύκολα ορατό. Για να ανακτήσεις κάτι από την υπογαία, απαιτείται σχεδόν πάντα επίμοχθη δουλειά. Η δυσκολία πρόσβασης στην υπογαία την έχει προ πολλού καταστήσει σύμβολο όσων δεν μπορούν να λεχθούν

ή να ιδωθούν ανοιχτά: απώλεια, οδύνη, τα σκοτεινά βάθη του νου, κι αυτό που η συγγραφέας Ιλέιν Σκέρι αποκαλεί «βαθύ υπόγειο γεγονός» του σωματικού πόνου.

Υπάρχει μια μακρά πολιτιστική ιστορία απέχθειας για τα υπόγεια μέρη, που τα σχετίζει με το «τρομερό σκοτάδι μέσα στον κόσμο», για να χρησιμοποιήσω τη φράση του Κόρμακ ΜακΚάρθι. Φόβος κι αποστροφή είναι οι συννητισμένες αντιδράσεις σε τέτοια περιβάλλοντα· χώμα, θνητότητα και σκληρή εργασία είναι οι κυρίαρχες συνδνηλώσεις. Η κλειστοφοβία είναι σίγουρα η πιο έντονη απ' όλες τις κοινές φοβίες. Έχω προσέξει συχνά πώς η κλειστοφοβία –πολύ περισσότερο από τον ίλιγγο– διατηρεί την ανησυχτική της δύναμη ακόμα κι όταν βιώνεται έμμεσα, ως αφήγηση ή περιγραφή. Ακούγοντας ιστορίες εγκλεισμού κάτω από τη γη, οι άνθρωποι ταραζούνται, τραβιούνται, κοιτούν προς το φως – σάμπως οι λέξεις, από μόνες τους, να μπορούσαν να τους περιορίσουν.

Θυμάμαι ακόμη να διαβάζω δέκα χρονών, στο μυθιστόρημα *The Weirstone of Brislington* [*Η περίεργη πέτρα του Μπριζινγκάμεν*], πώς τα δύο παιδιά ξέφυγαν από τον κίνδυνο κατεβαίνοντας μέσ' από τις στοές του ορυχείου που διασχίζουν όλο το ψαμμιτικό ύψωμα του Όλντερλι Ετζ στο Τσέσαϊρ. Βαθιά στο Όζντερλι Ετζ, το αγκάλιασμα της πέτρας γίνεται τόσο σφιχτό, που απειλεί να τους παγιδεύσει:

Ήταν ξαπλωμένοι φαρδιοί πλατιοί, με τα τοιχώματα, το δάπεδο και την οροφή να κολλάνε πάνω τους σαν δεύτερο δέρμα. Το κεφάλι τους ήταν στραμμένο πλάγια, γιατί σ' οποιαδήποτε άλλη θέση η οροφή πίεζε το στόμα τους μες στην άμμο και δεν μπορούσαν να πάρουν ανάσα. Ο μόνος τρόπος για να προχωρήσουν ήταν να τραβούν με τα ακροδάχτυλα και να σπρώχνουν με τα δάχτυλα των ποδιών, μιας και ήταν ολωσδιόλου αδύνατον να κάμψουν έστω και λίγο τα πόδια τους, κι αν λύγιζαν τους αγκώνες, κινδύνευαν να σφηνώσουν τα χέρια τους κάτω από το κορμί τους. Κι ύστερα οι φτέρνες [του Κόλιν] σφηνώσαν στην οροφή: δεν μπορούσε να σαλέψει ούτε πάνω ούτε κάτω, και το χείλος του βράχου μπηγόταν στα καλάμια του, ώσπου φώναξε από τον πόνο. Όμως δεν μπορούσε να κινηθεί...

Αυτά τα αποσπάσματα ένιωσα να μου σφίγγουν την καρδιά και τα πνευμόνια. Και, διαβάζοντάς τα ξανά τώρα, νιώθω το ίδιο. Όμως ήταν

μια κατάσταση που επίσης ασκούσε πάνω μου μια ισχυρή αφηγηματική έλξη – και την ασκεί ακόμη. Ο Κόλιν δεν μπορούσε να κινηθεί κι εγώ δεν μπορούσα να σταματήσω να διαβάζω.

Η αποστροφή για την υπογαία είναι κρυμμένη και στη γλώσσα την ίδια. Σε πολλές από τις μεταφορές που χρησιμοποιούμε, το ύψος υμνείται ενώ το βάθος περιφρονείται. Χίλιες φορές καλύτερο να είσαι «ανεβασμένος» ή «στα πάνω σου» παρά «πεσμένος» ή «στα κάτω σου». «Καταστροφή» σημαίνει κυριολεκτικά «στροφή προς τα κάτω». Μια προκατάληψη απέναντι στο βάθος διαπερνά επίσης όλες τις κοινές συμβάσεις που αφορούν την παρατήρηση και την αναπαράσταση. Στο βιβλίο του *Vertical [Κάθετο]*, ο Στίβεν Γκρέιαμ περιγράφει την κυριαρχία αυτού που αποκαλεί «επίπεδη παράδοση» στη γεωγραφία και τη χαρτογραφία, και την «ως επί το πλείστον οριζόντια κοσμοθεωρία» που έχει προκύψει. Δυσκολευόμαστε να ξεφύγουμε από την «κατηγορηματικά επίπεδη οπτική» στην οποία είμαστε συνηθισμένοι, υποστηρίζει ο Γκρέιαμ – και το θεωρεί αυτό εξίσου πολιτική και αντιληπτική αποτυχία, γιατί μας κάνει να μην προσέχουμε τα υπόγεια δίκτυα εξαγωγής, εκμετάλλευσης και διάθεσης, που στηρίζουν τον κόσμο της επιφάνειας.

Ωστόσο, για πολλούς λόγους έχουμε την τάση να γυρίζουμε την πλάτη σ' ό,τι βρίσκεται από κάτω. Αλλά τώρα, περισσότερο από ποτέ άλλοτε, είναι ανάγκη να κατανοήσουμε την υπογαία. «Ανάγκασε τον εαυτό σου να δει πιο επίπεδα» προστάζει ο Ζορζ Περέκ στο *Χορείες χώρων*. «Ανάγκασε τον εαυτό σου να δει πιο βαθιά» θα αντέλεγα. Η υπογαία είναι ζωτικής σημασίας για τις υλικές δομές της σύγχρονης ύπαρξής μας, καθώς και για τις μνήμες, τους μύθους και τις μεταφορές μας. Είναι ένα πεδίο που καθημερινά λογαριάζουμε και καθημερινά μας διαμορφώνει. Ωστόσο διστάζουμε να αναγνωρίσουμε την παρουσία της υπογαίας στην καθημερινή μας ζωή, ή να αναγνωρίσουμε τις ανησυχιακές της μορφές στη φαντασία μας. Η «επίπεδη οπτική» μας δείχνει όλο και πιο ανεπαρκής για τους βαθείς κόσμους όπου κατοικούμε και για την κληρονομιά που αφήνουμε στον βαθύ χρόνο.

Τώρα ζούμε στο Ανθρωπόκαινο, μια εποχή τεράστιας και συχνά τρομαχτικής αλλαγής σε πλανητική κλίμακα, όπου η «κρίση» υπάρχει όχι ως ένας αένας μετατιθέμενος μελλοντικός Αρμαγεδώνας, αλλά μάλ-

λον ως ένα συμβάν σε εξέλιξη, που οι πιο ευάλωτοι το βιώνουν με τη μεγαλύτερη δριμύτητα. Ο χρόνος είναι ολότελα εξαρθρωμένος – κι ο τόπος επίσης. Πράγματα που θα έπρεπε να έχουν μείνει θαμμένα βγαίνουν απρόσκλητα στην επιφάνεια. Αντιμέτωποι με μια τέτοια ανάδυση, δεν μπορούμε να στρέψουμε αλλού το βλέμμα μας, γιατί μας κατακυριεύει η αισχύρωση τούτης της εισβολής.

Στην Αρκτική, αρχαία κοιτάσματα μεθανίου διαρρέουν μέσ' από «παράθυρα» στη γη, που άνοιξαν με την τήξη του μόνιμου στρώματος πάγου. Σπόρια άνθρακα απελευθερώνονται από πτώματα ταρανδών θαμμένα σε έδαφος κάποτε παγωμένο και τώρα εκτεθειμένο από τη διάβρωση και τη ζέση. Στα δάση της ανατολικής Σιβηρίας ένας κρατήρας χάσκει καθώς το έδαφος μαλακώνει, καταπίνοντας δεκάδες χιλιάδες δέντρα κι αποκαλύπτοντας στρώματα 200.000 χρόνων: οι ντόπιοι Γιακούτοι τον αποκαλούν «πύλη για τον κάτω κόσμο». Καθώς υποχωρούν οι παγετώνες στις Άλπεις και τα Ιμαλάια, φανερώνονται τα πτώματα όσων είχαν σκεπάσει οι πάγοι τους δεκαετίες νωρίτερα. Σε όλη τη Βρετανία, με τους πρόσφατους καύσωνες έχουν αχνοφανεί αποτυπώματα αρχαίων κτισμάτων –ρωμαϊκών παρατηρητήριων, νεολιθικών περίβολων– όμοια με σημεία κοπής σε χαρτί όταν τα βλέπεις από ψηλά: η ξηρασία ως ακτινογραφία, με το βυθισμένο παρελθόν της γης να αναδύεται σαν φρυγμένη απόκοσμη παρουσία. Στο σημείο που ο ποταμός Έλβας κυλά μέσ' από την Τσεχία, η καλοκαιρινή στάθμη του νερού έπεσε πρόσφατα τόσο, που ξεσκεπάστηκαν «πέτρες του λιμού» – μεγάλοι λαξεμένοι λίθοι που ήταν εκεί επί αιώνες για να θυμίζουν ξηρασίες και να προειδοποιούν για τις συνέπειές τους. Μια από τις πέτρες του λιμού φέρει την επιγραφή «*Wenn du mich siehst, dann weine*»: «Αν με δεις, κλάψε». Στη βορειοδυτική Γροιλανδία μια ψυχροπολεμική αμερικανική βάση πυραύλων, σφραγισμένη κάτω από το παγοκάλυμμα πριν από πενήντα χρόνια, με εκατοντάδες χιλιάδες γαλόνια χημικών ρύπων μέσα, έχει αρχίσει να κινείται προς το φως. «Το πρόβλημα» γράφει η αρχαιολόγος Ντόρα Πετουρσντότιρ «δεν είναι ότι πράγματα θάβονται βαθιά στις στρώσεις – αλλά ότι αντέχουν, ζουν περισσότερο από μας, και γυρνούν σ' εμάς με μια δύναμη που δεν συνειδητοποιούσαμε ότι έχουν... μια σκοτεινή δύναμη “κοιμισμένων γιγάντων”», αφυπνισμένων από τον ύπνο τους μέσα στον βαθύ χρόνο.

Ο «βαθύς χρόνος» είναι αυτός της υπογαίας. Ο βαθύς χρόνος είναι οι ιλιγγιώδεις εκτάσεις γήινης ιστορίας που απλώνονται μακριά από την παρούσα στιγμή. Ο βαθύς χρόνος υπολογίζεται με μονάδες που μπροστά τους η ανθρώπινη στιγμή δείχνει ασήμαντη: εποχές και αιώνες, αντί για λεπτά και χρόνια. Ο βαθύς χρόνος μετριέται από την πέτρα, τον πάγο, τον σταλακτίτη, το ίζημα στον θαλάσσιο πυθμένα, την κίνηση των τεκτονικών πλακών. Ο βαθύς χρόνος ανοίγεται στο μέλλον, καθώς και στο παρελθόν. Η Γη θα σκοτεινιάσει όταν ο ήλιος εξαντλήσει το καύσιμό του σε περίπου 5 δισεκατομμύρια χρόνια. Στεκόμαστε, με δάχτυλα και φτέρνες, σ' ένα χείλος.

Μια επικίνδυνη βολή μπορεί να γεννηθεί από τον βαθύ χρόνο. Μια ηθική λωτοφάγων γενέφει. Τι σημασία έχει η συμπεριφορά μας, όταν ο *Homo sapiens* θα έχει εξαφανιστεί από τη Γη μέσα σ' ένα ανοιγοκλείσιμο του γεωλογικού ματιού; Ιδωμένη από τη σκοπιά μιας ερήμου ή ενός ωκεανού, η ανθρώπινη ηθική δείχνει γελοία – συνθλίβεται έως την ασήμαντοτητα. Οι ισχυρισμοί περί αξιών δείχνουν ανώφελοι. Μια ισοπεδωτική οντολογία μάς έλκει: όλη η ζωή είναι εξίσου ασήμαντη μπροστά στον τελικό όλεθρο. Η εξαφάνιση ενός είδους ή ενός οικοσυστήματος έχει μηδαμινή σημασία μπροστά στους κύκλους διάβρωσης κι αποκατάστασης του πλανήτη.

Θα πρέπει να αντισταθούμε σε μια τέτοια συλλογιστική αδράνειας: για την ακρίβεια, θα πρέπει να προωθούμε το αντίθετό της – τον βαθύ χρόνο ως ριζοσπαστική σκοπιά, που μας ωθεί στη δράση κι όχι στην απάθεια. Γιατί το να σκεφτόμαστε με όρους βαθέος χρόνου μπορεί να γίνει μέσο όχι για να δραπετεύσουμε από το παραγμένο παρόν μας, αλλά για να το φανταστούμε ξανά, αναιρώντας ό,τι άπληστο κι οργανωμένο έχει μες στη βιάση του, με πιο αργές ιστορίες πλασίματος και καταστροφής. Στην καλύτερή της όψη, η συναίσθηση του βαθέος χρόνου θα μπορούσε να μας βοηθήσει να δούμε τους εαυτούς μας ως μέρος ενός πλέγματος δώρων, κληρονομιάς και κληροδοτημάτων, που εκτείνεται σε εκατομμύρια χρόνια στο παρελθόν και το μέλλον, οδηγώντας μας να αναλογιστούμε τι αφήνουμε πίσω μας για τις εποχές και τα όντα που έπονται.

Ιδωμένα από τη σκοπιά του βαθέος χρόνου, πράγματα που πρωτύ-

τερα έμοιαζαν αδρανή ζωντανεύουν. Νέες ευθύνες δηλώνονται. Μια χαρά της ύπαρξης ξεπηδά μπρος στα μάτια και τον νου. Ο κόσμος γίνε-
νεται ξανά αφάνταστα ποικίλος και γεμάτος ζωή. Ο πάγος ανασαίνει.
Ο βράχος έχει παλίρροιας. Τα βουνά έχουν άμπωτες, πλημμυρίδες. Η
πέτρα πάλλεται. Ζούμε σε μια Γη αένας κίνησης.

Η παλαιότερη από τις ιστορίες της υπογαίας έχει να κάνει με μια επικίν-
δυνη κάθοδο στο σκοτάδι για να βρεθεί κάποιος ή κάτι που έχει εξοριστεί
στο βασίλειο των νεκρών. Μια παραλλαγή του *Έπους του Γκιλγκαμές* –
γραμμένη περίπου το 2100 π.Χ. στη Σουμερία– μιλά για μια τέτοια κά-
θοδο που κάνει ο υπηρέτης του Γκιλγκαμές, ο Ενκίντου, στον Κάτω
Κόσμο για λογαριασμό του κυρίου του, για να βρει ένα χαμένο αντικεί-
μενο. Ο Ενκίντου ταξιδεύει μέσ' από χαλάζι που τον χτυπά σαν «σφυριά»,
η βάρκα του τρέμει καθώς τα κύματα της επιτίθενται σαν να την «κουτου-
λάνε χελώνες» και «λιοντάρια», αλλά παρ' όλα αυτά φτάνει στον Κάτω
Κόσμο. Εκεί, ωστόσο, αμέσως φυλακίζεται – και δεν ελευθερώνεται πα-
ρά μόνο όταν ο νεαρός πολεμιστής Ούτου ανοίγει μια τρύπα στην επι-
φάνεια και κουβαλάει έξω τον Ενκίντου πάνω σ' ένα αεράκι. Επάνω, στο
πλιόφως, ο Ενκίντου κι ο Γκιλγκαμές αγκαλιάζονται, φιλιούνται και μιλούν
για ώρες. Ο Ενκίντου δεν έχει βρει το χαμένο αντικείμενο, όμως έχει
φέρει πολύτιμα νέα για εξαφανισμένους ανθρώπους. «Είδες τα νεκρο-
γέννητα παιδιά μου που δεν γνώρισαν ποτέ τη ζωή;» ρωτά απελπισμένα
ο Γκιλγκαμές. «Τα είδα» απαντά ο Ενκίντου.

Παρόμοιες ιστορίες επανέρχονται στους μύθους όλου του κόσμου.
Η κλασική γραμματεία μαρτυρεί πολυάριθμες περιπτώσεις αυτού που
στα ελληνικά είναι γνωστό ως *κατάβασις* (κάθοδος στην υπογαία) και
νέκυια (η θυσία που προσφερόταν στους νεκρούς, διά της οποίας εξορ-
κίζονταν οι ψυχές ώστε να προμαντεύσουν το μέλλον), ανάμεσά τους
η προσπάθεια του Ορφέα να φέρει πίσω από τον Άδη την αγαπημένη
του Ευρυδίκη, και το ταξίδι του Αινεία –με την καθοδήγηση της Σίβυλ-
λας και την προστασία του Χρυσού Κλώνου– για να συμβουλευτεί τη
σκιά του πατέρα του. Η πρόσφατη διάσωση των ταϊλανδών ποδοσφαι-
ριστών από τη μοναχική τους αίθουσα στα έγκατα του βουνού ήταν μια

σύγχρονη *κατάβασις*: η ιστορία τράβηξε την παγκόσμια προσοχή εν μέρει επειδή είχε τη δύναμη του μύθου.

Αυτό που υπαινίσσονται όλες αυτές οι αφηγήσεις είναι κάτι φαινομενικά παράδοξο: ότι το σκοτάδι θα μπορούσε να είναι ένα μέσο όρασης κι ότι η κάθοδος ίσως είναι κίνηση προς τη φανέρωση κι όχι την αποστέρψη. Το κοινό ρήμα μας «understand» [«καταλαβαίνω»] έχει αυτό καθαυτό μια περίεργη σημασία περάσματος κάτω από κάτι ώστε να το κατανοήσουμε πλήρως. Όταν «ανακαλύπτεις» «ξεθάβεις», «κατεβαίνεις και φέρνεις στο φως», «ανεβάζεις από τα βάθνα». Πρόκειται για αρχαίους εννοιολογικούς συσχετισμούς. Οι παλαιότερες γνωστές σπηλαιογραφίες στην Ευρώπη –ζωγραφισμένες κλίμακες, κουκκίδες και αποτυπώματα χεριών στα τοιχώματα ισπανικών σπηλαίων– χρονολογούνται γύρω στα 65.000 χρόνια πριν, κάπου 20.000 χρόνια πριν από τότε που πιστεύεται ότι ο *Homo sapiens* έφτασε στην Ευρώπη και την Αφρική. Νεάντερταλ καλλιτέχνες άφησαν αυτές τις εικόνες. Πολύ προτού οι ανατομικά σύγχρονοι άνθρωποι φτάσουν εκεί που είναι τώρα η Ισπανία, γράφει ένας από τους αρχαιολόγους που είναι υπεύθυνοι για τη χρονολόγηση τούτης της τέχνης, «οι άνθρωποι έκαναν ταξίδια στο σκοτάδι».

Η *Υπογαία* είναι μια ιστορία ταξιδιών στο σκοτάδι και καθόδων σε αναζήτηση της γνώσης. Στην πορεία της, ξεκινά από τη σκοτεινή ύλη που δημιουργήθηκε στη γένεση του σύμπαντος και φτάνει ως τα πυρηνικά μέλλοντα μιας επερχόμενης Ανθρωποκαίνου. Στη διάρκεια του ταξιδιού στον βαθύ χρόνο, ανάμεσα σε τούτα τα δύο απόμακρα σημεία, η γραμμή γύρω από την οποία τυλίγεται η αφήγηση είναι το αέναα κινούμενο παρόν. Στα κεφάλαιά της, ακολουθώντας το θέμα της, απλώνει ένα υπόγειο δίκτυο από αντιλήψεις, μοτίβα και σχέσεις.

Εδώ και πάνω από δεκαπέντε χρόνια, γράφω για τη σχέση ανάμεσα στο τοπίο και την ανθρώπινη καρδιά. Αυτό που άρχισε ως επιθυμία να λύσω ένα προσωπικό μυστήριο –γιατί με έλκυαν τόσο τα βουνά όταν ήμουν νέος, ώστε κάποιες φορές ήμουν έτοιμος ως και να πεθάνω για την αγάπη μου γι' αυτά– έχει ξεδιπλωθεί σ' ένα σχέδιο χαρτογράφησης σε βάθος, εκπονούμενης σε πέντε βιβλία και σε περίπου 2.000 σελίδες. Από τις παγωμένες κορυφές των ψηλότερων βουνών στον κόσμο, έχω ακολουθήσει μια καθοδική τροχιά ως ό,τι θα πρέπει σίγουρα να είναι

ένας τερματικός σταθμός, εξερευνώντας τους «ορόφους» που υπάρχουν κάτω από την επιφάνεια. «Η κάθοδος νεύει / όπως ένευσε η άνοδος» έγραψε σ' ένα από τα τελευταία του ποιήματα ο Γουίλιαμ Κάρλος Γουίλιαμς. Χρειάστηκε να φτάσω στο δεύτερο μισό της ζωής μου για να καταλάβω εν μέρει τι εννοούσε ο Γουίλιαμς. Στην υπογαία έχω δει πράγματα που ελπίζω να μην τα λησμονήσω ποτέ – και πράγματα που εύχομαι να μην τα είχα δει. Αυτό που πίστευα πως θα ήταν το λιγότερο ανθρώπινο βιβλίο μου, έχει γίνει αυτό το οποίο απευθύνεται περισσότερο σ' όλους, διαπιστώνω έκπληκτος. Αν η εικόνα στο κέντρο πολλών απ' όσα έχω γράψει πρωτότερα είναι αυτή του ποδιού του πεζοπόρου, που σπκώνεται και πατά στη γη, η εικόνα στην καρδιά τούτων των σελίδων είναι αυτή του ανοιγμένου χεριού που απλώνεται για να χαιρετήσει, να συμπονέσει ή ν' αφήσει ένα σημάδι.

Εδώ και κάποιο καιρό δεν λέει να φύγει από το μυαλό μου η εικόνα που έχουν οι Σάμι για την υπογαία ως τέλεια αντιστροφή της ανθρωπίνης σφαίρας, με το έδαφος να είναι πάντα ο άξονας συμμετρίας, έτσι ώστε «τα πόδια των νεκρών, που πρέπει να βαδίζουν αναποδογυρισμένοι, αγγίζουν αυτά των ζωντανών, που στέκουν όρθιοι». Η οικειότητα τούτης της στάσης με συγκινεί – νεκροί και ζωντανοί να στέκονται πέλμα με πέλμα. Βλέποντας φωτογραφίες εκείνων των πρώτων σημαδιών από χέρια, που αφέθηκαν στα τοιχώματα των σπηλαίων του Μαλτραβιέσο, του Λασκό ή του Σουλαγουέσι, φαντάζομαι να βάζω τη δική μου χούφτα πάνω ακριβώς στο περίγραμμα που άφησαν κείνοι οι ανώνυμοι δημιουργοί. Φαντάζομαι επίσης να νιώθω ένα ζεστό χέρι να πιέζει μέσ' από την κρύα πέτρα, να αγγίζει το δικό μου, ακροδάχτυλο μ' ακροδάχτυλο, σε μια συνάντηση ανοιχτών χεριών μέσ' από τους αιώνες.

Λίγο προτού αρχίσω τα ταξίδια που εξιστορούνται εδώ, μου δόθηκαν δύο αντικείμενα. Το καθένα ήρθε με ένα αίτημα, και ήταν προϋπόθεση στη δωρεά τούτων των αντικειμένων το να συμφωνήσω να ικανοποιήσω αυτά τα αιτήματα.

Το πρώτο αντικείμενο είναι μια διπλοκαλουπωμένη μπρούντζινη κασετίνα από δύο διαφορετικά κρατερώματα, σε μέγεθος αυγού κύκνου,

βαριά στο χέρι. Είναι σαν σεντούκι, και το περιεχόμενό της είναι τοξικό. Ο κατασκευαστής της κατέγραψε τους δαίμονές του σ' ένα χαρτί: τα μίσπ, τους φόβους, τις απώλειές του, τον πόνο που είχε προκαλέσει σε άλλους κι αυτόν που άλλοι προκάλεσαν στον ίδιο – ό,τι χειρότερο υπήρχε στον νου του. Κατόπιν έκαψε το χαρτί και σφράγισε τις στάχτες μέσα στην κασετίνα. Κατόπιν τη διπλοκαλούπωσε, ώστε με τούτη τη δεύτερη στρώση μπρούντζου να αυξηθεί η περιοριστική της δύναμη. Αυτή η εξωτερική στρώση μπρούντζου έκανε βαθουλώματα και κρούστα κατά τη χύτευση, έτσι που θύμιζε είτε επιφάνεια πλανήτη είτε τις μετεωρολογικές συνθήκες από πάνω του. Κατόπιν πέρασε τέσσερα σιδερένια καρφιά μέσ' από το κέντρο της κασετίνας, έκοψε τις άκρες τους και τα λιμάρισε ώστε κανένα να μην εξέχει. Είναι ένα εξαιρετικά δυνατό αντικείμενο, που η δημιουργία του έχει μια τελετουργική ένταση. Θα μπορούσε να είχε φτιαχτεί οποιαδήποτε στιγμή τα τελευταία 2.500 χρόνια, ωστόσο κατασκευάστηκε πρόσφατα.

Η κασετίνα μου δόθηκε με τον όρο να την ξεφορτωθώ στο βαθύτερο και πιο ασφαλές σημείο που θα έφτανα στην υπογαία – ένα μέρος απ' όπου δεν θα μπορούσε ποτέ να επιστρέψει.

Το δεύτερο αντικείμενο είναι μια κουκουβάγια σκαλισμένη σε ένα κομμάτι οστού φάλαινας. Είναι περίαπτο και υποδηλώνει μαγικές ιδιότητες. Η ρυχοφάλαινα από την οποία φτιάχτηκε η κουκουβάγια είχε ξεβραστεί νεκρή στην ακτή ενός νησιού των Εβρίδων. Ένα από τα πλευρά της λειάνθηκε και χωρίστηκε σε κομμάτια που το καθένα είχε πάχος λιγότερο από μισή ίντσα και ύψος έξι ίντσες. Ύστερα, σ' ένα από τούτα τα κομμάτια δόθηκε η μορφή κουκουβάγιας με τέσσερα αδρά κοψίματα με μια λεπίδα: δύο για τα μάτια και δύο για τις γραμμές των φτερών. Είναι ένα εξαιρετικά όμορφο αντικείμενο, με απλότητα στο φτιάξιμό του, που θυμίζει Εποχή των Παγετώνων. Θα μπορούσε να έχει κατασκευαστεί οποιαδήποτε στιγμή τα τελευταία 20.000 χρόνια, αλλά φτιάχτηκε πρόσφατα.

Μου δόθηκε η κουκουβάγια με τον όρο να την έχω πάντα μαζί μου στην υπογαία, για να με βοηθά να βλέπω στο σκοτάδι.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Όραση (Βρετανία)

2

Ταφή

(Λόφοι Μέντιπ, Σόμερσετ)

Τα οστά ενός παιδιού κείνται στο σκοτάδι σε μια ασβεστολιθική προεξοχή. Το ηλιόφως δεν έχει δει τούτο το παιδί για πάνω από 10.000 χρόνια. Στη διάρκειά τους, ασβεστίτης έχει κυλήσει σαν ασημένιο βερνίκι από την πέτρα γύρω, κρυσταλλώνοντας τη σορό.

Μια γεναριάτικη μέρα το 1797, δύο νεαροί άντρες κυνηγούν κουνέλια στους λόφους Μέντιπ στο Σόμερσετ. Ξειρυπώνουν ένα κουνέλι στην πλαγιά μιας ρεματιάς. Το κουνέλι τρέχει και καταφεύγει σ' έναν σωρό από βράχους. Οι άντρες πεινούν· θέλουν το ζώο. Έτσι, τραβούν μερικούς απ' τους βράχους – κι «αντικρίζουν έκπληκτοι ένα υπόγειο πέρασμα». Μπαίνουν μέσα, το πέρασμα τους οδηγεί μ' απότομη κλίση μες στον ασβεστόλιθο της πλαγιάς κι έπειτα ανοίγει σε μια «μεγάλη και ψηλή σπηλιά, που η οροφή και τα τοιχώματά της είναι παράξενα διαβρωμένα κι ανάγλυφα».

Ο χειμερινός ήλιος τούς ακολουθεί μες στο πέρασμα και φωτίζει την αίθουσα. Βλέπουν πως είναι ένα οστεοφυλάκιο. Στο δάπεδο και σε προεξοχές στα αριστερά τους υπάρχουν σκορπισμένα οστά και πλήρεις σκελετοί, «άτακτα ριγμένοι και σχεδόν απολιθωμένοι». Τα λείψανα λάμπουν από τον ασβεστίτη, και κόκκινη ώχρα σκεπάζει μερικά από τα οστά. Ένας μοναδικός μεγάλος σταλακτίτης κρέμεται από την οροφή της αίθουσας, κι όταν τον χτυπάς ηχεί σαν καμπάνα, με το καμπάνισμά του να αντηχεί στη σπηλιά. Ο σταλακτίτης έχει φτάσει κάτω κι έχει αρχίσει να απορροφά έναν απ' τους σκελετούς· ενσωματωμένα μέσα του είναι ένα κρανίο, ένας μηρός και δύο δόντια με το σμάλτο ανέπαφο ακόμη.

Στη σπηλιά υπάρχουν επίσης απομεινάρια ζώων: τα δόντια μιας καφέ αρκούδας, μια οδοντωτή αιχμή λόγχης φτιαγμένη από κέρατο κόκκινου ελαφιού, και οστά λύγκα, αλεπούς, αγριόγατας και λύκου. Αναθηματικά αντικείμενα έχουν ενταφιαστεί εδώ επίσης: δεκαέξι κελύφη λιπτορίνης έτσι τρυπημένα, ώστε να κρέμονται με τη σπείρα τους προς τα

έξω όταν φοριούνται πάνω στο κορμί σαν περιδέριο· και εφτά απολιθωμένοι αμμωνίτες, με το τελείωμα του τόξου τους λειασμένο με τρίψιμο.

Οι ανθρώπινες σοροί, θα εξακριβωθεί αργότερα, είναι ηλικίας άνω των δέκα χιλιετιών, και ανάμεσά τους υπάρχουν παιδιά και βρέφη, καθώς κι ενήλικες. Οι ενήλικες ίσα που περνούσαν στο ύψος το ενάμισι μέτρο. Οι γομφίοι των παιδιών είχαν ελάχιστη φθορά. Σιγά σιγά, γίνεται φανερό σ' αυτούς που μελετούν τούτο το μυστηριώδες μέρος –γνωστό τώρα ως Τρύπα της Άβελιν– ότι, πίσω στη Μεσολιθική Εποχή, η σπηλιά χρησιμοποιούνταν ως νεκροταφείο για έναν αιώνα περίπου. Πολύ από το νερό της Γης ήταν ακόμη παγιδευμένο λόγω της παγετοποίησης. Η στάθμη της θάλασσας ήταν πολύ χαμηλότερη. Αυτό που τώρα αποκαλούμε Κανάλι του Μπρίστολ και πολλή από τη Βόρεια Θάλασσα δεν υπήρχαν· μπορούσε κανείς να βαδίζει βόρεια από τους λόφους Μέντιπ ως την Ουαλία, ή ανατολικά από την Ντόγκερλαντ ως τη Γαλλία και την Ολλανδία.

Τα στοιχεία από την Άβελιν υποδηλώνουν μια μετακινούμενη ομάδα από κυνηγούς-τροφοσυλλέκτες που κατοικούσαν σ' αυτή την περιοχή των λόφων Μέντιπ για δύο ή τρεις γενεές και χρησιμοποιούσαν την αίθουσα ως μαυσωλείο τους. Αυτοί οι άνθρωποι –των οποίων η ζωή ήταν βραχεία κι αδιανόητα σκληρή, και υπέφεραν από έλλειψη τροφής κι ενέργειας– έκαναν τόσο κόπο για να μεταφέρουν τους νεκρούς τους σ' αυτό το δύσβατο μέρος στη λοφοπλαγιά, να τους αποθέτουν μες στην αίθουσα αφήνοντας μαζί σημαντικά αντικείμενα και οστά πλασμάτων, και να ανοίγουν και να σφραγίζουν ξανά την είσοδο σε κάθε νέα ταφή.

Αυτοί οι περιπλανώμενοι, πεινασμένοι άνθρωποι ήθελαν μια ασφαλή τοποθεσία για την ταφή των νεκρών τους – ένα μέρος όπου θα μπορούσαν να επιστρέφουν στο πέρασμα του χρόνου. Δεν είναι γνωστή η ύπαρξη κανενός αντίστοιχου νεκροταφείου γι' άλλα 4.000 χρόνια.

Συχνά είμαστε πιο στοργικοί απέναντι στους νεκρούς απ' ό,τι στους ζωντανούς, κι ας χρειάζονται οι ζωντανοί πιο πολύ τη στοργή μας.

«Το Μέντιπ είναι μεταλλευτική περιοχή» λέει ο Σον. «Επίσης είναι σπηλαιολογική περιοχή. Αλλά πάνω απ' όλα είναι ταφική περιοχή.

Υπάρχουν εκατοντάδες τύμβοι διάσπαρτοι παντού, κάποιοι συνδεόμενοι με μνημεία και κυκλικά εγκλείσματα σε μεγάλης κλίμακας τελετουργικά συγκροτήματα. Σε έναν από τους τύμβους ένας αρχαιοδίφης ονόματι Σκίνερ βρήκε μια κεχριμπαρένια χάντρα με μια μέλισσα παγιδευμένη μέσα, διατηρημένη τέλεια, ως τις τριχούλες στα πόδια της».

Απομεσήμερο αργά, αρχές φθινοπώρου, ασυνήθιστη ζέση. Ο αέρας κυματίζει στον ήλιο, οι πόρτες του αυτοκινήτου ζεματάνε. Όμως είναι δροσερά σαν μέσα σε κελάρι στο σπίτι του Σον και της Τζέιν Μποροντέιλ, σε μια σκιερή γωνιά της κοιλάδας Νέτλμπριτζ. Επιτραπέζια είναι στοιβαγμένα σε ετοιμόρροπους σωρούς στην μπροστινή βεράντα. Μέντα, θυμάρι και δεντρολίβανο ευωδιάζουν σε γλάστρες πλάι στη βεράντα. Ένας μεγάλος αμμωνίτης είναι ενσωματωμένος στο κατώφλι, τριμμένος, καθώς επί δεκαετίες πόδια πατούν πάνω του. Και στον κήπο, κρεμασμένα από τις απλωμένες φτερούγες ενός επιβλητικού ξύλινου τοτέμ, είναι τα τομάρια δύο ανθρώπων.

«Αυτά είναι φόρμες σπηλαιολογίας» λέει ο Σομ δείχνοντας τα τομάρια. «Για να ακριβολογώ, είναι στολές προστασίας από επικίνδυνα χημικά. Τις πήρα από την ανατολική Ευρώπη. Είναι ιδανικές για τις ανάγκες μας. Θα δεις».

Ο Σον, η Τζέιν και τα δύο αγόρια τους ζουν πολλά χρόνια σ' αυτή την παραμυθένια αγροικία. Η πρώην ιδιοκτήτρια έκανε σεάνς εδώ, πιστεύοντας ότι μπορούσε να μιλά μέσ' από το παραπέτασμα με τους νεκρούς. Δυτικά του σπιτιού ένας κυματιστός αγρός ανηφορίζει στην πλαγιά και χάνεται σ' ένα δάσος από φράξους κάτω απ' την κορυφή. Ένα κελαρυστό ρυάκι κατεβαίνει την πλαγιά και περνάει πλάι απ' το σπίτι.

Έχω έρθει στους λόφους Μέντιπ για να μάθω πώς να βλέπω στο σκοτάδι. Ο Σον τους ξέρει σε βάθος, πάνω από το έδαφος κι από κάτω. Είναι μελισσοουργός, σπηλαιολόγος, πεζοπόρος κι εξάιρετος ποιητής. Έχει ογουρά μαύρα μαλλιά και είναι πολύ αβρός. Για πολλά χρόνια έγραφε μια μακριά σειρά από ποιήματα ή φωνοποιήσεις που βγαίνουν από την υπογαία των λόφων Μέντιπ – και σε κάποιες περιπτώσεις γράφονται μέσα της: στα μολυβδωρυχεία τους, τα σιδηρωρυχεία και τα λατομεία, τις πολλές ταφικές τοποθεσίες τους, τα ψυχροπολεμικά τους

καταφύγια και τα αναρίθμητα μίλια του δικτύου φυσικών σπηλιών και σπράγγων στο υπέδαφός τους. Τον Σον γοητεύουν οι μεγάλες μυθολογικές ιστορίες στον Κάτω Κόσμο – ο Δάντης κι ο Βιργίλιος, η Περσεφόνη και η Δήμητρα, η Ευρυδίκη, ο Ορφέας κι ο Αρισταίος (ο μελισσοουργός) – και οι συνδεόμενες οραματικές δυνάμεις του σκότους και της τυφλότητας. Τα ποιήματα που γράφει για την υπογαία μου φαίνονται ταυτόχρονα σαν κάτι που ξεθάφτηκε και κάτι απόκοσμο. Σε αυτά, ο βαθύς χρόνος αποκτά λαλιά, η γη ξυπνά, η πέτρα μιλά. Σε αυτά, επίσης, οι νεκροί γυρνούν για λίγο στη ζωή χάρη στην έγνοια του ποιητή.

Οι λόφοι Μέντιπ υψώνονται νότια του Μπρίστολ και δυτικά του Μπαθ. Από το νότιο άκρο τους μια καθαρή μέρα, τα Γκλαστονμπέρι Τορ φαίνονται πέρα από τους υγρούς κάμπους του Σόμερσετ Λέβελς. Από δυσμάς προς ανατολάς, απλώνονται για σχεδόν τριάντα μίλια, στενεύοντας προς τη θάλασσα στο Κανάλι του Μπρίστολ. Η γεωλογία τους είναι περίπλοκη, αλλά κυρίως πρόκειται για μια ασβεστολιθική οροσειρά – και η ασβεστολιθική γη, έγραφε ο Άρθουρ Κόναν Ντόιλ, «είναι κούφια... γη· αν τη χτυπούσες μ' ένα γιγάντιο σφυρί, θα αντηχούσε σαν τύμπανο ή μπορεί να βούλιαζε φανερώνοντας μια πελώρια υπόγεια θάλασσα».

Το πρώτο χαρακτηριστικό του ασβεστόλιθου είναι η διαλυτότητά του στο νερό. Η βροχή απορροφά διοξείδιο του άνθρακα από τον αέρα, δημιουργώντας ένα μαλακό ανθρακικό οξύ – αρκετά ισχυρό, ίσα ίσα για να χαράζει και να τρώει τον ασβεστόλιθο με το πέρασμα του χρόνου. Αυτή η διάβρωση βαθαίνει στην επιφάνεια του ασβεστόλιθου τις «δακτυλογλυφές» και τις «αμαξοτροχιές», καθώς και τους κρυμμένους λαβυρίνθους του από ρήγματα και αίθουσες. Τα ρυάκια δίνουν με την ενέργειά τους μορφή στην πέτρα. Νερά θερμοπηγών ανεβαίνουν μέσ' από τη γη τρώγοντας τον βράχο. Οι ασβεστολιθικοί τόποι είναι γεμάτοι κρυφά μέρη. Έχουν τον αναπάντεχο όγκο του εσωτερικού ενός πνεύμονα. Πύλες επιτρέπουν την πρόσβαση στην εκτεταμένη υπογαία τους: τρύπες και καταβόθρες, ανοίγματα όπου ποτάμια εξαφανίζονται μέσα στην ίδια τους την κοίτη. Ο μεγάλος συγγραφέας και χαρτογράφος των δυτικών περιοχών της Ιρλανδίας, Τιμ Ρόμπινσον, ξέρει καλύτερα απ' τον καθένα πόσο παραπλανητικός είναι ο ασβεστόλιθος. Αφού έχει

ζήσει πάνω από σαράντα χρόνια πάνω σ' ασβεστόλιθο και τον έχει χαρτογραφήσει, συμπεραίνει: «Δεν εμπιστεύομαι τον χώρο, ούτε μία σπιθαμή του».

«Έλα να σου δείξω τον κήπο» λέει ο Σον.

Η γη της αγροικίας κατφορίζει ως το κύριο ποταμάκι της κοιλάδας. Στεκόμαστε στην όχθη του. Το νερό είναι τόσο λαγάρο, που καλά καλά δεν φαίνεται. Μικρές πέστροφες κολυμπούν στο ρέμα.

«Είναι ένας απολιθωτικός ποταμός» λέει ο Σον. «Υπάρχει τόσο πολύ ανθρακικό ασβέστιο διαλυμένο μέσα του, που ό,τι κλαδάκι ή φύλλο σκαλώνει εκεί σύντομα καλύπτεται από μια λευκή κρούστα πέτρας».

Πρασινόμαυρες λιβελούλες χορεύουν στην επιφάνεια του ρέματος. Αλογόμυγες πετούν ψάχνοντας για αίμα.

«Δες εκεί» λέει ο Σον δείχνοντας ψηλά. Εκεί που ο χαμηλότερος κλώνος ενός γέρικου σκλήθρου ενώνεται με τον κορμό, εξέχει η άκρη μιας κυρτής μεταλλικής λεπίδας. Το υπόλοιπο αντικείμενο είναι χαμένο κάτω από τον φλοιό.

«Είναι ένα δρεπάνι. Κάποιος το κρέμασε εκεί πριν από πολλές δεκαετίες και το ξέχασε. Έτσι, το δέντρο απορρόφησε τη λεπίδα μεγαλώνοντας γύρω της καθώς η λαβή σάπιζε».

Στον λαχανόκηπο, στο απάγκιο ενός φράχτη από τσαπουρνιές, υπάρχουν δύο κυψέλες με χρώμα κόκκινης ώχρας. Γερτά σανίδια οδηγούν στο σκοτεινό τους στόμιο. Μέλισσες κατεβαίνουν στα σανίδια, μπαίνουν στις κυψέλες, ξαναβγαίνουν βουίζοντας.

Όπου κι αν κοιτάξω, υπάρχουν σημάδια ταφής και εκταφής. Λαγούμια ασβών, στοές μελισσών, το περιτυλιγμένο δρεπάνι, οι κυψέλες, οι είσοδοι σε στοές ορυχείων. Ως και το σπίτι ακόμα, χτισμένο στη δολομική πλαγιά, είναι εν μέρει σπηλιά.

«Δεν καταλάβαινα τους Μέντιπ ώσπου άρχισα να τους εξερευνώ από κάτω» λέει ο Σον. «Σχεδόν καθετί εδώ έχει μ' έναν τρόπο να κάνει με τον κάτω κόσμο: λατόμηση, εξόρυξη, σπηλαιολογία. Εξόρυξη μολύβδου την Εποχή του Χαλκού. Εξόρυξη γαιάνθρακα από τους Ρωμαίους. Σκυρωρυχεία ασβεστόλιθου, τόσο μεγάλα, που έχουν μια ελικοειδή ράμπα σκαμμένα ως έναν στενό πυρήνα, ώστε να μπορούν τα φορτηγά να ανεβοκατεβαίνουν, σαν βιομηχανική εκδοχή της καθόδου του Δάντη

στην *Κόλαση*. Και λατομεία βασάλτη, που προμηθεύουν με υλικό πλήρωσης για την οδοποιία».

Μια λιβελούλη περνά μ' ένα θρόισμα.

«Και ύστερα είναι οι ταφικές τοποθεσίες – τύμβοι της Εποχής του Χαλκού ως επί το πλείστον, αλλά και νεολιθικοί στενόμακροι τύμβοι επίσης και, φυσικά, στην Άβελιν, η μεσολιθική αίθουσα. Μεσαιωνικά και πρώιμα νεότερα νεκροταφεία, καθώς και τα δικά μας κοιμητήρια, που ολοένα μεγαλώνουν. Αυτός είναι τόπος ταφής για πάνω από 10.000 χρόνια. Είναι έδαφος που επί μακρόν τού εμπιστευόμαστε πράγματα, αλλά απ' όπου επίσης εξάγουμε πράγματα».

ΔΙΕΘΝΕΣ ΜΠΕΣΤ ΣΕΛΕΡ
ΣΤΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΟΥ 21ΟΥ ΑΙΩΝΑ
GUARDIAN

**«Στην υπογαία βάζουμε από πολύ παλιά ό,τι φοβόμαστε
και θέλουμε να το χάσουμε, κι ό,τι αγαπούμε
και θέλουμε να το φυλάξουμε...»**

Η Υπογαία είναι μια επική εξερεύνηση των κάτω κόσμων της Γης όπως απαντούν στον μύθο, τη λογοτεχνία, τη μνήμη και τη γη την ίδια. Ο Robert Macfarlane μάς παίρνει μαζί του σ' ένα εντυπωσιακό ταξίδι στη σχέση μας με το σκοτάδι, την ταφή και το παρελθόν και το μέλλον του πλανήτη μας.

Ταξιδεύοντας μέσα από τον «βαθύ χρόνο» –τις ιλιγγιώδεις εκτάσεις του γεωλογικού χρόνου που απλώνονται μακριά από το παρόν–, κινούμαστε από την αρχή του σύμπαντος μέχρι μια μετα-ανθρώπινη Γη, περνώντας καθ' οδόν από ταφικούς θαλάμους της Εποχής του Χαλκού, παρισινές κατακόμβες, τηκόμενους παγετώνες στη Γροιλανδία, «άναστρους» ποταμούς και αρκτικές θαλάσσιες σπηλιές, υπόγεια δίκτυα μυκήτων μέσω των οποίων επικοινωνούν τα δέντρα και μια βαθιά βυθισμένη «κρυψώνα», σχεδιασμένη για την αποθήκευση πυρηνικών αποβλήτων για 100.000 χρόνια.

Παγκόσμια στη γεωγραφία της και γραμμένη με λυρισμό και δύναμη, η Υπογαία μιλά με ρωμαλέο λόγο για την τωρινή μας στιγμή. Από τις εξαιρετες πρώτες της σελίδες ως το βαθιά συγκινητικό της τέλος, είναι ένα ταξίδι στο θαύμα, την απώλεια, τον φόβο, την ελπίδα. Η Υπογαία σηματοδοτεί μια νέα καμπή στη μακροχρόνια χαρτογράφηση των σχέσεων ανάμεσα στο τοπίο και την ανθρώπινη καρδιά που επιχειρεί ο Macfarlane.

**Συνδυάζοντας ό,τι ανήκει στο μακρινό παρελθόν
με ό,τι είναι επιτακτικό τώρα, αυτό το βιβλίο θα αλλάξει
τον τρόπο που βλέπετε τον κόσμο.**

ΣΕΙΡΑ ΟΞΥΓΟΝΟ₂